

Eric Hobsbawm, *Äärimmäisyyksien aika (1914–1991)*

Suom. Pasi Junila. Tampere: Vastapaino, 2021, 3. painos, 776 s.

Risto Alapuro, *Vallankumouksessa. Moskovan päiväkirjat 1990–1991*

Tampere: Vastapaino, 2021, 363 s.

TUIJA PARVIKKO

Eric Hobsbawmin (1917–2012) teos *Äärimmäisyyksien aika* ilmestyi ensimmäisen kerran englanniksi vuonna 1994. Suomennoksesta pois jätetty alaotsikko, *Lyhyt 1900-luku*, kytkee teoksen jatkumoksi niin sanotulle ”pitkälle 1800-luvulle” eli ajanjaksolle, jota Hobsbawm piti historiantutkimuksensa pääkohteena (Hobsbawm 1962; 1975; 1987). *Äärimmäisyyksien aika* eroaa kuitenkin hänen aikaisemmista teoksistaan myös siksi, että hän ei pitänyt sitä varsinaisesti tutkimuskirjallisuuteen kuuluvana: 1900-luvulla eläneenä häneltä puuttui aikakautta kohtaan historiantutkijalle välttämätön etäisyys tutkittaviin tapahtumiin. Kirja on kirjoitettu aikalaisen omaelämäkerrallisella otteella. Hobsbawm tuntee itsensä osaksi 1900-lukua, josta hänellä on henkilökohtainen kokemus ja omakohtaisia muistoja.

Aikalainen voi kuitenkin aistia ja panna merkille asioita, jotka joskus myöhemmin eivät ehkä enää näyttäydy historiantutkijoille ja muille aikamatkailijoille kovin itsestään selvinä. 1900-luvun lopulla Hobsbawmilla oli vahva tunne historiallisen muistin katkeamisesta. Hän esitti, että 1900-luvun loppupuolelle oli ominaista niiden sosiaalisten mekanismien tuhoaminen, jotka liittivät nykyajan ihmisten kokemukset aikaisempien sukupolvien kokemuksiin. 1900-luvun lopun nuoret kasvoivat ja elivät jonkinlaisessa pysyvässä nykyhetkessä, josta puuttui elimellinen yhteys sitä edeltävään yhteiseen menneisyyteen. Kolmekymmentä vuotta näiden sanojen kirjoittamisen jälkeen on selvää, että tämä katkos on vain vahvistunut ja näyttää jääneen pysyväksi. 2000-luvulla kasvaneet eivät koe enää minkäänlaista yhteyttä 1900-luvun maailmaan ja sen tapahtumiin.

Ehkä juuri siksi onkin erityisen tärkeää, että Vastapaino pitää tarjolla nyt kolmanteen painokseen ehtinyttä *Äärimmäisyyksien ajan* suomennosta. Berliinin muurin murtumisen ja Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen syntynyt tendenssi demonisoida ja kauhistella historiattomasti monia 1900-luvun tapahtumia ja ilmiöitä on näyttänyt entisestään vahvistuvan 2020-luvulla. Tämän vuoksi on tärkeää, että saatavilla on myös näkökulmia, joissa asiat esitetään niiden historiallisissa ja poliittisissa yhteyksissä yrittäen ymmärtää, mistä kulloisetkin tapahtumat ja ilmiöt sukeutuivat ja mikä oli niiden merkitys niin syntyhetkellään kuin historiallisessa katsannossa.

Mutta miksi ”lyhyt 1900-luku”, joka alkaa vasta 1914 ja päättyy jo 1991? 1900-luvun historiansa edes jotenkin tuntevalle vastaus on ilmeinen. Jälkikäteen tarkastellen Sarajevon laukauksista kesällä 1914 liikkeelle lähteneet tapahtumat johtivat kehitykseen, joka sai loppunsa vasta vuoden 1991 joulukuussa, kun presidentti Mihail Gorbatšov ilmoitti Neuvostoliiton lakanneen olemasta. Hobsbawm luonnehtii tätä lokakuun vallankumouksen aikakaudeksi kutsumaansa jaksoa historiallisesti kerrosvoileiväksi. Se alkoi katastrofin ajalla, joka ulottui vuodesta 1914 toisen maailmansodan jälkivaikutuksiin. Sitä seurasi noin kolmenkymmenen vuoden yhtäjaksoinen taloudellisen kasvun ja yhteiskunnallisten muutosten ”kulta-aika”, jonka aikana

maailma muuttui ehkä perusteellisemmin kuin koskaan aikaisemmin. Vuosisadan päätti hajoamisen, epävarmuuden ja kriisien aikakausi, jonka Francis Fukuyama ehti nimetä historian lopuksi, kunnes ymmärrettiin, että teleologisen historiankäsitteiden kyseenalaistuminen, ”realisocialismin” romahtaminen ja kapitalismin jääminen toistaiseksi ainoaksi olemassa olevaksi talous- ja yhteiskuntajärjestelmäksi eivät merkinneet historiallisen tapahtumisen päättymistä.

Katastrofin aika ei viittaa pelkästään tai yksinkertaisesti 1900-luvun tuhoisiin totaalisiin sotiin vaan myös siihen, mitä nämä sodat tuhosivat valtaviin ihmisjoukkojen ja ympäristön lisäksi. Ne nimittäin veivät mennessään 1800-luvulla muotoutuneen, rationaaliseen sivistyskäsitteeseen perustuneen länsimaisen sivilisaation, jonka peruspilareita olivat olleet kapitalistinen talousjärjestelmä, liberaali lainsäädäntö ja oikeusvaltioperiaate sekä johtavan luokan porvarillinen itseymmärrys. Samalla Eurooppa menetti asemansa maailman johtavana maanosana – pysyvästi, nyt voimme lisätä. Toisaalta porvarillista maailmanjärjestystä horjuttivat vallankumoukset, joita kumpikin maailmansota laukaisi ja joista ensimmäinen johti Neuvostoliiton muodostamiseen 1920-luvulla lokakuun 1917 vallankumouksen jälkeisen pitkän ja raa’an sisällissodan päätteeksi. Toisaalta porvarillisen maailmanjärjestyksen kaatoi lopullisesti fasismien ja sitä myötäilleiden autoritaaristen liikkeiden aalto, joka sai ensimmäisen voittonsa Italiassa vuonna 1922 Mussolinin noustessa valtaan ja joka kukisti liberaalit eurooppalaiset demokratiat yhden toisensa jälkeen.

Liberaalin demokratian pelasti ainoastaan historiallinen paradoksi: kapitalistisen lännen ja Neuvostoliiton väliaikainen ja eriskummallinen liitto, joka syntyi itsepuolustukseksi yhteistä vihollista vastaan. Niin vaikeaa kuin sen myöntäminen ja muistaminen monille nykyisin onkin, Hitlerin Saksan kukistamisesta ei nimittäin olisi tullut mitään ilman Stalinin puna-armeijaa. Hobsbawm muistuttaa meitä, että ilman tätä epäpyhää allianssia saattaisimme elää hyvinkin autoritaarisessa ja fasisisessa Euroopassa. Paradoksi ei kuitenkaan pääty natsi-Saksan muodostaman yhteisen vihollisen kukistamiseen. Vaikka lokakuun vallankumouksen ensisijaisena tavoitteena oli kapitalismin kukistaminen maailmanlaajuisesti, sen pysyvin saavutus oli kapitalismin pelastaminen kahteen kertaan, ensin sen sodanaikaisena liittolaisena ja sitten kapitalismin sodanjälkeisenä pontimena uudistua. Hobsbawmin käsityksen mukaan neuvostoblokin olemassaolo oikeastaan teki hyvinvointivaltion mahdolliseksi muodostamalla pelotteen, jonka nojalla kapitalistisissa maissa oltiin valmiita kuuntelemaan myös työntekijöitä ja edistämään heidän hyvinvointiaan. Paradoksin huipentaa Neuvostoliiton ja sen myötä kommunistisen uhkakuvan romahtamista seurannut tulo- ja varallisuuserojen ja eriarvoisuuden kasvun kiihtyminen ennen näkemättömällä tavalla. Nykykapitalismille on nimittäin ominaista superrikkaiden rikastuminen entisestään samalla kun hyvinvointivaltioille ominainen luokkakierto on hidastunut ja vaikeutunut.

Katastrofin ajan kuvaus ja sen aikaisten tapahtumien historiallisen ja poliittisen merkityksen pohdinta muodostaa kuitenkin vain alkusoiton – vaikkakin välttämättömän sellaisen myöhemmän maailman ymmärtämisen kannalta – yli 700-sivuisesta kirjasta. Vaikka Hobsbawm käy läpi makrohistoriallisella otteella lähes koko 1900-luvun maailmanhistorian unohtamatta taidetta, kulttuuria ja luonnontieteiden kehitystä, kirjan keskeisin kysymys kuuluu, miten maailma muuttui 1900-luvun kuluessa ensimmäisen maailmansodan päivistä realisocialismin romahtamisen hetkeen.

Ilmeisimmän muutoksen muodostaa maailman Eurooppa-keskeisyyden katoaminen. Kun vielä 1900-luvun alussa Eurooppa oli vallan, vaurauden ja läntisen sivilisaation kiistaton keskus,

se on sittemmin kutistunut vanhenevaksi ja taantuvaksi maanosaksi, josta sekä tuotanto että aivot muuttavat muualle. Hiukan yllättäen marxilaisuudesta ja vasemmistoyhteyksistä loppuun asti kiinni pitänyt Hobsbawm pitää Euroopan unionia maanosan rappion huipentumana ja näkee siinä vain keinotekoisen yrityksen pönkittää omaa asemaa uudessa globaalissa ympäristössä. Hän ei viittaa siihen, että myös – ja ehkä ennen kaikkea – eurooppalaiset vasemmistot ja vastarintaliikkeet haaveilivat toisen maailmansodan aikana Euroopan sosialistisesta liittovaltiosta.

Kaikkein merkittävimpänä muutoksena – jonka ilmaisuna Euroopan kaikinpuolisen painoarvon heikkeneminen voidaan nähdä – Hobsbawm pitää kuitenkin globalisaatiota, jonka hän ymmärtää huomattavasti laajempaa prosessina kuin vain yhtenä kapitalismin maailmanlaajuistumisen aalloista. Vaikka tämä prosessi ei ehkä vienyt Marshal Macluhanin 1960-luvulla hahmotteleman ”maailmankylän” suuntaan, se vaikutti uskomattomalla tavalla ihmisten yksityiselämään logistiikassa (Hobsbawm puhuu vielä liikenteestä) ja tiedonvälityksessä tapahtuneen muutoksen ja kehityksen takia. Kolmas muutos on jossain määrin seurausta kahdesta edellisestä: kehitys on johtanut vanhojen vuorovaikutuskäytäntöjen hajoamiseen ja sen myötä sukupolvien välisten eli menneisyyden ja nykyisyyden silloittavien siteiden katkeamiseen. Toisin sanoen merkittävin muutos on siinä, että menneisyys on menettänyt nykymaailmassa roolinsa. Tilalle on tullut sosiaalisen median historian lyhytviestintä, jossa eletään pelkkää nykyhetkeä.

Kolmekymmentä vuotta kirjan alkuteoksen ilmestyminen jälkeen on nähtävissä, että monet siinä hahmotelluista trendeistä ja kehityssuunnista eivät ole kadonneet mihinkään vaan päinvastoin entisestään vahvistuneet. Itse asiassa Hobsbawmin luonnostelemat suuret linjat ovat kestäneet yllättävän hyvin aikaa. Niin historian tutkimus kuin populaari historia saavat kiittää häntä monista edelleen käytössä olevista käsitteistä kuten edellä mainitut ”pitkä vuosisata” ja ”lyhyt vuosisata”. Jotkut historian tutkijat ovat myös syventäneet hänen ajatustaan kahden maailmansodan välisestä ajasta eurooppalaisena sisällissotana, jossa taisteltiin, ei vain fasismia ja natsismia vastaan, vaan myös kapitalismille vaihtoehtoisen yhteiskuntajärjestyksen puolesta (esim. Traverso 2016). Yhdysvaltojen välittömästi sodan jälkeen käynnistämä kylmä sota katkaisi kuitenkin nopeasti siivet antikapitalistisilta pyrkimyksiltä.

Historiantutkimuksessa on tietenkin tapahtunut paljon Hobsbawmin kirjan ilmestymisen jälkeen eikä yksistään lukuisien arkistojen avautumisen takia vaan myös siksi, että 1900-luvun historiasta on kaikkialla Euroopassa ja nyttemmin myös maailmanlaajuisesti tullut kiihkeän historiapolitiikan kohde. Vakavasti otettavan historian tutkimuksen piirissä on kyseenalaistettu monia Hobsbawmin esittämiä yksittäisiä väitteitä ja tulkintoja kuten vaikkapa ajatusta Mussolinin Italiasta jotenkin lempeänä ja ei-rasistisena fasismina. Historiantutkimuksen ja kansallisen historiapolitiikan yhteistuloksena taas on käynyt ilmi, että Espanjan sisällissota ei kuulukaan esihistorialliseen menneisyyteen kuten Hobsbawmista näytti. Historiantutkijat ovat myös kiistelleet siitä, onko Hobsbawmin esittämä käsitys Neuvostoliiton hirmuvaltaisuuden hapertumisesta Stalinin kuoleman jälkeen liian lempeä. Mene tiedä. Tämän kirjoittaja löysi kyllä tekstistä ”reaalisosialismin” ankaraa kritiikkiä ja neuvostoliittolaisen yksipuoluediktatuurin asiantuntevaa analyysia.

Hobsbawmin käsitysten Neuvostoliitosta perustuessa pääasiassa olemassa olleeseen tutkimukseen ja muuhun kirjallisuuteen, Risto Alapuro halusi 1990-luvun alussa nähdä henkilökohtaisesti, mitä maassa oikeastaan tapahtui. Hän vietti vuoden päivät Moskovassa Neuvostoliiton Tiedeakatemian stipendiaattina tarkoituksenaan tutkia yhteiskunnallisia liikkeitä itse

teossa murroksessa olevassa yhteiskunnassa. Se osoittautui kuitenkin mahdottomaksi eikä tutkimus koskaan valmistunut. Sen sijaan Alapuro on nyt julkaissut stipendiaattikautensa aikana kirjoittamansa päiväkirjat. Väistämättömästi fragmentaarisuudestaan huolimatta ne tarjoavat kiinnostavan aikalaisdokumentin siitä, millaista elämä Neuvostoliitossa oli sen viimeisinä kuu-kausina ja viikkoina.

Arkielämää koskevien anekdoottien ja Moskovan akateemista elämää käsittelevien havaintojen lisäksi päiväkirjamerkinnot sisältävät myös teoreettista pohdintaa. Alapuro viittaa esimerkiksi Pierre Bourdieun pariisilaisten lähiöiden luokkarakennetta koskevaan tutkimukseen, jonka mukaan Ranskassa luokkarakenne uusiintuu asumisessa pehmenetysti ja piilotetusti, kun taas Moskovassa kaikki näkyy paljaana: romahtamaisillaan oleva Neuvostoliitto on maa, jossa ei ole naamioita.

Alapuro palaa myös toistuvasti sosiologisen oppi-isänsä Barrington Mooren jäsenyykseen suurten vallankumousten (Ranskan, Venäjän ja Kiinan) edellytyksistä. Mooren mukaan vallankumouksen ehdot täytyvät, kun vallinnutta järjestelmää tukeva ideologia menettää hyväksyttävyytensä intellektuellien keskuudessa, lyhyen aikavälin taloudelliset vaikeudet johtavat ristiriitoin yläluokan sisällä ja armeija kieltäytyy tottelemasta tai hajoaa keskenään taisteleviin osiin.

Alapuron arvion mukaan vuonna 1990 kaksi ensimmäistä edellytystä pitivät Neuvostoliitossa ehdottomasti paikkansa ja kolmannesta oli selviä oireita. Mutta vallankumousta ei tullutkaan. Historia toistikin itseään farssina suhteessa Mooren hahmotelmaan. Vanhan ja uuden (Gorbatšovin ja Jeltsinin) välisen yhteenoton sijaan edellinen putosi jälkimmäisen syliin miltei ilman väkivaltaa. Jeltsinin Venäjä nousi voittajaksi ilman väestön tai kansalaisyhteiskunnan laajamittaista kapinaa. Koska perestroika kaatoi lahon neuvostojärjestelmän sisältäpäin ilman laajamittaista alhaalta päin tullutta painetta, sen mukanaan tuoma demokratisoitusyritys oli vailla laajan ja järjestäytyneen kamppailun antamaa selkänöjää.

Siinä missä Eric Hobsbawmin kirjoitusote tuo mieleen Frank Ankersmitin (2005) ajatuksen subliimista historiallisesta kokemuksesta tietynlaisena konservatiivissävytteisenä nostalgiana jotakin ikuisesti menetettyä aikakautta, maailmaa ja eetosta kohtaan, Risto Alapuron päiväkirjamerkinnot säilyttävät tarkkailevan sosiologin viileän etäisyyden. Jos haluaa tuomitsemisen ja kauhistelun asemesta ymmärtää 1900-lukua, kannattaa lukea nämä kaksi kirjaa yhdessä. Ne tarjoavat arvokkaan näköalan aikakauteen, johon historiallinen yhteys on katkeamassa mutta joka synnytti sen maailman, jossa me nyt elämme.

LÄHTEET

- Ankersmit, Frank. 2005. *Sublime Historical Experience*. Stanford: Stanford University Press.
- Hobsbawm, Eric. 1962. *The Age of Revolution: Europe 1789–1848*. Lontoo: Weidenfeld & Nicolson.
- Hobsbawm, Eric. 1975. *The Age of Capital: 1848–1875*. Lontoo: Weidenfeld & Nicolson.
- Hobsbawm, Eric. 1987. *The Age of Empire: 1875–1914*. Lontoo: Weidenfeld & Nicolson..
- Traverso, Enzo. 2016. *Fire and Blood: The European Civil War, 1914–1945*. Lontoo: Verso.

KIRJOITTAJATIEDOT

TUIJA PARVIKKO

YTT, dosentti, yliopistotutkija

Historian ja etnologian laitos

Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

tuija.m.parvikko@jyu.fi